

PROF. STASIO ŠALKAUSKIO MIRTIES 60-ŪJŲ METINIŲ MINĖJIMAS

2001 m. gruodžio 4 d. įvyko prof. Stasio Šalkauskio mirties 60-ųjų metinių minėjimas. Šv. Kazimiero bažnyčios salėje vyko konferencija, kurioje pranešimus skaitė prof. Romanas Plečkaitis ir dr. Paulius Subačius, atsiminimais pasidalijo profesoriaus sūnus dr. Julius Šalkauskas ir kiti konferencijos dalyviai. Po konferencijos buvo aukojamos šv. Mišios. Mišių koncelebracijai vadovavo ir pamokslą pasakė vysk. Jonas Boruta, SJ. Po šv. Mišių buvo surengtas religinės muzikos ir susikaupimo pusvalandis. Dalyvavo Lietuvos kamerinis orkestras (vad. Prof. S.Sondeckis), choras „Jauna muzika“ (vad. V.Augustinas), Irena Milkevičiūtė (sopranas), Asta Grigorjan (sopranas), prof. Leopoldas Digrys (vargonai). Pateikiame konferencijoje skaitytus pranešimus ir vysk. J.Borutos, SJ, pamokslą.

LIETUVIŠKOSIOS FILOSOFIJOS KŪRĖJAS STASYS ŠALKAUSKIS

Filosofinė mintis Lietuvoje, užsimezgusi XVI a. pradžioje ir praėjusi turiningą kelią, XX a. pradžioje atrodė blankiai. Trūko pasirengusių darbuotis profesionalų. Panaikinus spaudos draudimą profesionalius filosofijos straipsnius lietuviškai ėmė spausdinti vos keli asmenys A.Dambrausko-Jakšto įkurtame žurnale „Draugija“. Be paties Jakšto, straipsnius dar rašė ir juos publikavo „Aušrinėje“ R.Bytautas, filosofijos ir psichologijos studijas baigęs Maskvos universitete; darbus apie žmonijos kelius ir slaptąją žmogaus didybę skelbė Vydūnas. „Draugijoje“ ėmė reikštis ir Stasys Šalkauskis. A.Jakšto skatinamas, jis 1913–1914 m. keturiuose žurnalo numeriuose, V.Solovjovo idėjų paveiktas, išspausdino studiją „Bažnyčia bei kultūra“. A.Jakštas ją suredagavo, kiek patrupino, šį tą savo pridėjo. S.Šalkauskis pasirodė esąs pasirengęs brandžiai darbuotis filosofijoje. Pagrindinė darbo idėja – autonominių statusą turinti kultūrinė veikla rengia žmoniją didžiajai kultūros ir Bažnyčios sintezei. Dviejų sričių – kultūros ir religijos santykio analizė – angažavo jaunąjį teoretiką vėlesniam sėkmingam darbui kultūros filosofijos srityje. Susirašinėjimas ir diskusija su A.Jakštu, kuri visada vadino savo mokytoju ir kritiku, padėjo būsimajam filosofui nuspręsti, jog yra galima V.Solovjovo idėjų ir katalikiškos filosofijos sintezė. S.Šalkauskis brangino lietuvių tautos ir jos kultūros specifinės paskirties – Rytų ir Vaka-

rų pasaulių kultūrinių pradų sintezės – idėją. Jaunojo teoretiko pažiūros evoliucionavo nuo Solovjovo filosofinio profetizmo į tomistinių intelektualizmą. Tik jis stokojo nuodugnesnio pasirengimo, nes to nekompensavo savarankiškos filosofijos studijos Maskvos universitete ir dalyvavimas Solovjovo draugijos veikloje.

Čia vėlgi pagelbėjo mokytojas ir kritikas A.Jakštas – jis išrūpino S.Šalkauskiui Amerikos lietuvių apšvietos draugijos „Motinėle“ stipendiją studijoms užsienyje. Nors siautė pasaulinis karas, bet S.Šalkauskis laimingai pasiekė Šveicariją ir Fribūro universitete 1916 m. pradėjo filosofijos studijas. Šis universitetas garsėjo kaip vienas katalikiškosios filosofijos židinių. Būrelis Fribūro universitete studijavusių lietuvių ne tik įgijo nuodugnų filosofinių išsilavinimą, bet, rengdami doktoratus, įsitraukė į tarptautinius mokslo tyrimus. Mat tuo metu Vakaruose domėtasi V.Solovjovo palikimu, o jo veikalų vertimų į pagrindines Vakarų Europos kalbas stokota. Gerai mokėdami rusiškai, doktorantai iš Lietuvos supažindino Vakarų filosofinę bendruomenę su įžymiojo slavų mąstytojo idėjomis.

Stasys Šalkauskis filosofijos doktoratą įgijo už darbą „Pasaulio siela Vladimiro Solovjovo filosofijoje“ (1920);

Leonas Bistras – už darbą „Gėrio pateisinimas, arba V.Solovjovo moralės filosofija“ (1921);

Vincas Mykolaitis – „Vladimiro Solovjovo estetika“ (1922);

Mečislovas Reinys – „V.Solovjovo moralės pagrindų teorija“ (Liūvenas, 1922);

Izidorius Tamošaitis – už Solovjovo kriteriologijos tyrinėjimus (1920).

Minėtieji daktarai, be to, dar Pranas Kuraitis, Pranas Dovydaitis, grįžę į tėvynę, taip pat pakviestas V.Sezemanas sudarė Lietuvos universiteto filosofijos profesūros branduolį.

S.Šalkauskis į tarptautinį mokslą įsijungė ir savo veikalų „Sur les confins de deux mœurs“ („Dviejų pasaulių ribose“), 1919 m. išleistame Ženevoje. Fribūro universiteto studentai lietuviai buvo susitelkę į draugiją *Lithuania*; jos susirinkimuose pranešimus tautinės idėjos tema skaitė ir S.Šalkauskis. Berne veikė lietuvių centras ir spaudos biuras. S.Šalkauskis nusprendė supažindinti Europos intelektualus su atsikūrusios Lietuvos valstybės istorija, kultūros perspektyva. Šios tematikos pranešimus išplėtęs tautinės idėjos mintimis, parengė veikalą. Fribūro laikotarpiu jis suformavo ir savo pašaukimą: būti filosofu – tai būti tautos ugdytoju, jos auklėtoju, tautinių ugdymą diegti filosofinėmis idėjomis.

1920 m. grįžęs į tėvynę, pradėjo dėstyti Aukštuosiuose kursuose, o 1922 m. įkūrus Lietuvos universitetą ėmė dirbuotis jame – nuėjo akademinės karjeros pakopas nuo docento iki rektoriaus 1939–1940 m. Universitete skaitė įvairius kursus, plačiai reiškėsi kaip visuomenės veikėjas.

Nepaisant disertacijų pagal V.Solovjovo mintį gausos Fribūre, Lietuvos universitete solovjovininkų neatsirado. Solovjovui čia liko ištikimas tik A.Dambrauskas-Jakštas, nors ir jam buvo privaloma neotomistinė filosofija. Šis faktas rodo A.Jakšto dvasinę nepriklausomybę ir katalikiškosios filosofijos Lietuvoje nuostatą laikytis įvairių pažiūrų, jos atvirumą kitoniškoms pažiūroms.

Lietuvos universitete S.Šalkauskis paskaitas skaitė ir daug veikalų parašė laikydamasis netomistinės filosofijos paradigmos. Tuometinėje katalikiškoje filosofijoje laikytasi nuostatos, jog nedera sustoti ties atgaivintąja Tomo Akviniečio sistema, reikia tomizmą plėtoti, praturtinti naujausių filosofijos kryptų mintimis ir taip įgyvendinti Leono XIII šia proga paskelbtos enciklikos dvasią – *novis vetera augere* – naujovėmis aukštinti senąsias pažiūras. Katalikiškosios filosofijos atvirumą naujoms pažiūroms ir deramą jos praturtinimą S.Šalkauskis parodė imdamasis kultūros filosofijos tyrimų. Šie tyrimai su kurtąja tautinio ugdymo teorija ir lietuviškosios filosofijos terminijos tyrimais yra reikšmingiausi jo kūrybiniai laimėjimai.

Tuo metu kultūros filosofija kaip atskira mokslo šaka tik formavosi. S.Šalkauskis Lietuvos universitete pradėjo skaityti jos paskaitas ir leisti veikalus. Pasak A.Maceinos, S.Šalkauskis pirmasis net Europos universitetuose pradėjęs skaityti kultūros filosofijos paskaitas, – iki tol kultūros filosofijos problemos buvo aptariamoms istorijos filosofijoje. Reikėtų šią A.Maceinos nuorodą patikrinti, bet ir nepatikrinta ji liudija novatoriškumą. S.Šalkauskio aukšto lygio teoriniai samprotavimai kultūros filosofijoje inspiravo jaunesnius, pirmiausia A.Maceiną, apmąstyti pasaulinės ir lietuvių kultūros raidą bei perspektyvą. Jis gebėjo ir kritiškai vertinti lietuvių kultūros, kaip Rytų ir Vakarų laimėjimų sintezės, viziją, kurią S.Šalkauskis aptarė etnine, kultūrine, istorine ir geopolitine plotme. Šią viziją palaikė A.Dambrauskas-Jakštas, o A.Maceina šalia šios idėjos siūlė pridėti dar kitą viziją – lietuvių kultūra turinti būti ne slavų ir germanų pradų sintezė, nes šių pradų įtaka tėra tik akstinas sužadinti tai, kas lietuvių individualybėje jau glūdi nuo seniausių laikų. Mokinio pajėgumas žengti toliau už mokytoją, iš kurio gavo impulsą ieškoti naujo problemos sprendimo, rodo jų abiejų teorinių samprotavimų vertę.

Atkurdami carizmo represijų XIX a. nutrauktą filosofijos studijų Lietuvoje tradiciją, mūsų intelektualai susidūrė su sunkumais, kurių vienas – veiklos įrankių, t.y. lietuviškųjų filosofijos terminų stoka ir reikalingumas terminus norminti. Ne veltui pirmo lietuvių kalba išleisto logikos veikalo autorius A.Jakštas pratarmėje sakėsi daugiausia vargo turėjęs su lietuviškais filosofijos terminais ir bemaž visus juos jam tekę pačiam kurti. Lietuviškų filosofijos terminų esama jau pirmuosiuose lietuvių raštuose. Mūsų raštijos pradininkai juos ėmė iš gyvosios kalbos, patys kūrė, skolinosi iš kitų kalbų. Kuriant lietuvių mokslo terminiją pasidarbavo „Aušra“ ir „Varpas“, Amerikos lietuvių

spauda. Lietuviškos filosofijos terminijos kūrimu buvo susirūpinę mūsų mokslo žmonės, kai ėmė versti Vakarų gamtos mokslo ir filosofijos raštus. Terminologijos ir kalbos filosofijos klausimais teorinius samprotavimus reiškė R. Bytautas, kurį S. Šalkauskis vertino kaip žengusį pirmą žingsnį į sistemingą mūsų kalbos terminijos tvarkymą. Kalbos filosofijoje reikia dvejopos kompetencijos – lingvistinės ir filosofinės. Bytautas turėjo pastarąją, tačiau jam trūko pirmosios. Prisipažinęs, kad ir pats jaučiaš lingvistinės kompetencijos stygių, profesorius S. Šalkauskis į talką pasikvietė žymius Lietuvos universiteto kalbininkus ir, gavęs gerų patarimų iš kitų sričių mokslininkų, tyrimus baigė lietuviškų filosofijos terminų teorijos ir terminų žodyno sukūrimu. Šis žodynas ir šiandien tebėra parankinis, kito žodyno neturime. Šį žodyną pristato ir žinomiausia pasaulio filosofijos enciklopedija „The Encyclopedia of Philosophy“ (Vol. 6, New York–London, 1967, straipsnis „Philosophical Dictionaries and Encyclopedias“).

Įnašas į filosofiją vertinamas dviem pagrindiniais kriterijais: ką naujo jis davė, palyginti su iki tol buvusiomis pažiūromis, ir kokia jo įtaka vėlesniesiems. Profesorius Stasys Šalkauskis sukūrė tai, ko anksčiau lietuviškojo pasaulio minties sferoje nebuvo. Savo originalumu praturtino mūsų pasaulį, praplėtė jo ribas ir paskatino jaunesniųjų paieškas. Per laiką, praėjusį nuo S. Šalkauskio netekties, situacija filosofijoje smarkiai pakito. Tačiau daugelio jo idėjų laiko tėkmė nesunaikino, jos ir šiandien turtina dvasinį gyvenimą filosofinėje, pedagoginėje, tautinėje ir kultūrinėje tikrovėje.

Prof. Romanas Plečkaitis

STASIO ŠALKAUSKIO INTELIGENTIJOS KONCEPCIJA IŠ ŠIANDIENOS PERSPEKTYVOS

Kuo ypatinga, išskirtinė Stasio Šalkauskio inteligentijos koncepcija?¹ Iš pirmo žvilgsnio – lyg nelabai kuo. Vis dėlto ji yra sukėlusį nemenką atgarsį tiek tuo metu, kai buvo paskelbta², tiek išivijojęs intelektualų sluoksniuose³,

¹ Ji dėstoma straipsnyje „Inteligentijos koncepcija“, kuris pirmą sykį paskelbtas: *Židinys*, 1939, nr. 1, p. 662–672; šiame straipsnyje cituojama pagal publikaciją: S. Šalkauskis, *Raštai*, parengė A. Sverdiolas, Vilnius: Mintis, 1995, t. 4, p. 544–556; kai kurie šios temos akcentai ryškėja Šalkauskio veikaluose lietuvių tautiškumo ir lietuvių kultūros klausimais: „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, „Lietuvių kultūros projektas“, „Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema“, „Lietuvių tauta ir jos ateitis“, „Universiteto koncepcija“ bei polemikoje su Vytautu Alantu: „Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės klausimu“, „Dar tautinės mūsų kultūros klausimu“, „Dėl ginčo apie tautinę kultūrą“.

² V. Alantas, *Žygiuojanti tauta*, Kaunas: Pažanga, 1940.

tiesk Atgimimo metais⁴. Pats filosofas savo svarstymų inteligentijos tema nelaikė ypač originaliais, prierašuose nurodė šaltinius (Ivanovo-Razumniko brošiūrą⁵), iš kurių ėmė koncepcijos metmenis. Tačiau, kaip sako Šalkauskio *Raštų* rengėjas Arūnas Sverdiolas, atsakydamas į dažnai girdimą klausimą apie filosofines inovacijas, „Originalumo reikalavimas, einantis iš romantikų ir pas mus stebėtinai gajus, yra antraeilis ar trečiaeilis. Svarbiausias, lemiamas klausimas toks: ar kultūroje apskritai yra filosofijos, filosofinės problematikos?“⁶ Tad Šalkauskio iškelta inteligentijos koncepcija buvo ir tebelieka minėtina, svarbi, apmąstyta. Pirmiausiai todėl, kad ji išdėstyta lietuviškai, atsižvelgta į kai kurias istorines lietuvių šviesuomenės radimosi aplinkybes ir gyvai reaguota „į einamąjį momentą“, tariant anų laikų kalba. Pastaroji visos Šalkauskio filosofinės ideologinės veiklos, o ypač raštų apie lietuvių tautos ugdymą ir inteligentią ypatybė – aktualizacija – įpareigoja, atsižvelgiant ir į mąstytojo mintis, kritiškai svarstyti būtent šiandienės inteligentijos klausimą. Tokiose svarstybose Šalkauskio tekstai, publikuoti ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, išskyla pastebėjus, kad į kai kuriuos juose nurodomus visuomenės ydų simptomus ir iki šiol numojama ranka.

Retrospektyvinė ir perspektyvinė inteligentijos orientacija. Nuolatinis pastarųjų trylikos metų iššūkis katalikams inteligentams gali būti suformuluotas labai trumpai – tai lotyniškas priešdėlis *re-* arba lietuviškas *at-*. Gal sąjūdinę mintį grįžti prie tam tikro ankstesnio visuomenės būvio ateities istorikai įvertins net kaip totalią socialinę provokaciją, tačiau šiai idėjai įsivyravus, praktiškai buvo galima elgtis gana įvairiai. Deja, dažniausiai pasiduo-ta aklaui grėžiojimosi inercijai. Restauruojant, atkuriant nemąstyta, kas graži-nama, kokia bus susigrąžintų dalykų funkcija, kaip atstatyta tvarka, institucijos, veiklos formos ir pagaliau mūrai derės prie dabartinio dvasinio bei kultūrinio landšafto. Vysk. Jonas Boruta Nepriklausomybės dešimtmečio proga *Laisvosios Europos radijui* teigė, kad daugiausia nesėkmių patirta, be-prasmiskai laiko ir energijos iššvaistyta būtent neapgalvotai reanimuojant prieškarines bažnytines struktūras, anomis sąlygomis suformuotą įstaigų tinklą. Pirmasis atkūrimo įkarštis gal ir pateisinamas. Vargiai pateisinama tai, kad įsikarščiaus ligi šiol neapmąstoma, kas nuveikta, kad negirdimi vis labiau kylantys klausimai: kas – koks laikas, kokia dalykų padėtis – atku-riama, koku tikslu, kieno dėlei.

³ S. Yla, „Priešybių derintojas Stasys Šalkauskis“, *Aidai*, 1959, nr. 8, p. 321–328; J. Bra-zaitis, „Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje“, *Aidai*, 1971, nr. 10, p. 447–451.

⁴ G. Mikėlaitis, „Žvilgsnis į lietuvių inteligentią“, *Sietynas*, 1988, nr. 1, p. 72–76; A. Jo-kubaitis, „Vienos Šalkauskio idėjos kritika“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1992, nr. 1, p. 65–67.

⁵ Иванов-Разумник, Что такое интеллигенция? Берлин: Skithy, 1920.

⁶ A. Sverdiolas. „Vis dar gyvename Šalkauskio dilemomis“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1992, nr. 1, p. 64.

Nenuostabu, kai penkių žmonių tautininkų partija deklaruoja siekį atkurti Smetonos laikus, tačiau galvotiesiems katalikams išsyk kyla problemų prisiminus ateitininkų lyderių „viešnages“ Dimitrave ar Varniuose⁷. Meskime žvilgsnį anksčiau – carinės stačiatikybės priespaudos epocha. Tai kurią gi būseną norėtume restauruoti – baroko aukso amžių? Štai atsiverti Šalkauskį, peržiūri kelis šimtus puslapių ir, galima sakyti, nesurandi priešdėlio *re-*. Gal jo kultūriniame kontekste nebuvo madinga gręžiotis atgal? Kur jau ne – ankstyvosios LDK didybė garbstyta pagal generalinę valstybinės ideologijos liniją, tačiau Fribūre pasimokiusi jaunuomenės viršūnėlė į tą ideologiją žvelgė be entuziazmo. O kad taip atkūrus ne prieškario Lietuvą, o andainykštę energiją, su kuria katalikai inteligentai dalyvavo valstybės kūrime, siūlė jos raidos kelius. Žinoma, klausimai apie istoriniame laike konkretizuojamą aukso amžių, kurio neieškojo Šalkauskis – tik retoriniai. Mat šiandienė ideologinė katalikų inteligentų vizija, atidžiau pažvelgus, orientuota į neistorinę ir menamą kaimiškos liaudies gyvenseną bei tikėseną – menamą, nes tokios liaudies, kurios po kolchozų – beveik, o po pilstuko dešimtmečio – ir visiškai nebeliko.

Čia glūdi antrasis, Europos Sąjungos prieangyje ypač radikaliai skambantis iššūkis – kokį tautinį savitumą ir kaip intensyviai išpažįsta lietuvis katalikas inteligentas? Kaip jis rengiasi derinti bendraeuropinę urbanistinės visuomenės ir kultūros būseną su per visus sunkmečius įgytu ar įsikalbētu sindromu dantimis laikytis bent jau tautinės formos (kai turinys – žinome koks)? Diskusija dėl Žemutinės pilies pastatymo, dėl užsienietiškų asmenvardžių rašybos žymi nesusiuvamą plyšį inteligentų savimonėje – perskyrą tarp pastangos būti normaliais europiečiais ir noro bet kokia kaina simbolizuoti Lietuvos ypatingumą⁸. Kadangi mediniais rūpintojėliais ne taip lengva išsiskirti (jų, pasirodo, turi lenkai, čekai, slovakai, vokiečiai...), tinka net pagonybės suvalstybinimas. Tik patyręs vyskupų grūmojimą žymus krikdeimas atsiima savo ištarą apie senovės baltų religijos reanimaciją: „palaikau viską, kas tautiška“. Kaip teigė aršiausias Šalkauskio kritikas, tautininkų ideologas Vytautas Alantas, „turime nesvyruodami pasukti lietuviško ekskliuzyvumo keliu, t. y. be jokių skrupulų nusigręžti nuo per plačių humanistinių bei internacionalinių vieškelių ir vairą pasukti į grynai lietuvišką kelią“⁹. Andainykščiame savo atsakyme Alantui Šalkauskis mąsliai palingavo galvą:

⁷ Plačiau žr. A. Masionis, *Ateitininkų dvasia nepalūžo*, Chicago: Ateitis, 1992.

⁸ Plg. T. Daugirdas, „...simbolis vien?“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2001, nr. 11, p. 611–612.

⁹ V. Alantas, min. veik, p. 40, cit. pagal: A. Sverdiolas, „Rytų ir Vakarų sintezės idėja“, S. Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 15.

naivi „svajonė apie nelygstamai nepriklausomą tautinę lietuvių kultūrą <...> vis dėlto yra sava ne vienam nesusipratusiam mūsų inteligentui“¹⁰.

Inteligentijos savivoka ir autoidentifikacija. „Tikras inteligentas, būdamas nariu vienoje kurioje partikuliarinėje visuomenės grupėje, visada yra linkęs moderuoti jos kraštutinius siekimus, derinti jos veikimą su kitų visuomeninių grupių veikimu ir kreipti jos aspiracijas viešosios gerovės linkme“¹¹. Šią, anot Šalkauskio, pusiausvyros saugotojų funkciją katalikų inteligentams ypač sunkiai einasi atlikti, nes įveikti kraštutinius siekimus įmanu tik permąstant pirmiausia savo ir saviškių, o ne vien kitamanių pozicijas¹². Šalkauskis cituojamuose veikaluose nevartojo termino *kritinė refleksija*, tačiau ši mums priimtina sąvoka visiškai atitinka keturių dėmenų apibūdinimą, kuriuo jis nusako inteligentui privalomą inteligencijos savybę. Tai gebėjimas „tinkamai suprasti, aiškiai susivokti esamoje padėtyje, iniciatyviškai atveikti savo mintimi į pastatytą [=iškeltą] gyvenimo klausimą ir sudaryti logišką koncepciją“¹³.

Griežtai sekant šalkauskišku samprotavimu, asmuo be minėtų gebėjimų nėra inteligentas ir joks išsilavinimas tų refleksijos pajėgų nepakeičia, mat jos sietinos su universalioju dvasiniu išsiugdymu, tvirtas ir nuolat mąstomais įsitikinimais. „Praradęs gelmę, jo [inteligento] asmeninis gyvenimas paklūsta viešajai nuomonei“¹⁴, – rašė Gediminas Mikelaitis įvade prie Šalkauskio inteligentijos koncepcijos santraukos, paskelbtos pirmojo posovietinio kultūros žurnalo *Sietynas* pirmajame numeryje. Tiesą pasakius, nėra didelio skirtumo, kokia ta pasroviui plukdanti viešoji nuomonė – komjaunimo *ryto* ar Pilvelio *aido*. Inteligentas, nepajėgiantis kritiškai vertinti nors kurio vieno žiniasklaidos kanalo, nors kurios vienos politinės partijos retorikos ir veiksenos, nereflektuoja viešojo diskurso apskritai, vadinasi, lengvai pasiduoda jo sugestijoms ir perversijoms.

Galime vėl prisiminti Šalkauskio oponentą Vytautą Alantą, okupacijos išvakarėse rašiusį: „Tėvynės meilė yra kultas, kurį kiekvienas lietuvis turi išpažinti be jokių ‘bet’“¹⁵. Kadangi kultas, suprantant šį žodį tiesiogine reikšme, reikalauja savo išpažinėjus akiai paklusti, t. y. nesižvalgyti aplink, tampa kiek aiškiau, kodėl viename *Valdovų rūmų* plauste netikėtai išvysti ekskomunistų lyderius ir politinius kalinius, LKMA įžymybes ir ekstremis-

¹⁰ S. Šalkauskis, „Dėl ginčo apie tautinę kultūrą. Atsakymas ponui Vyt. Alantui“, kn.: S. Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 496.

¹¹ S. Šalkauskis, „Inteligentijos koncepcija...“, p. 551.

¹² Plg. J. Girnius, „Tauta ir tautinė ištikimybė“, kn.: J. Girnius, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1995, p. 60–61.

¹³ S. Šalkauskis, „Inteligentijos koncepcija...“, p. 548.

¹⁴ G. Mikelaitis, min. veik., p. 76.

¹⁵ V. Alantas, min. veik., p. 15.

tiškus jaunalietuvius, lyg nematančius, į kokią kompaniją pakliuvo. Maža to, garbingi katalikų inteligentų grupės atstovai prabyla apie užsieniečius, pusvelčiui supirksiančius vargšę dirvonuojančią Lietuvos žemelę, šilelius, kuriuos baigia iškirsti už skandinavų grašius... Šiomis ideologemomis mojuojama, pareiškimai apie Lietuvos girias skelbiami nesusimąstant, kad pilamas vanduo ant alesionkų, ekčių, sysų ir panašių politikos malūno, kad padedama stabdyti nacionalizuotos nuosavybės grąžinimą ir desovietizacinius bei eurointegracinius procesus.

Teoriškai būtent katalikams inteligentams turėtų labiausiai rūpėti bendrosios europinės civilizacijos tendencijos, tačiau prieškarinė tradicija ir opozicija didžiarusiškai sovietų ideologijai daugumą jų pervertė į tautinę pusę. Todėl eurointegracijai šiandienėje Lietuvoje (ir ne tik Lietuvoje) kelią tiesia visiškai sekuliari aukštoji biurokratija, kuriai krikščioniškos vertybės rūpi mažiausiai. Vadinasi, niekais austrų ir airių katalikų diplomatų viltys, kad Lenkijos ir Lietuvos įstojimas sustiprins prokrikščioniškas iniciatyvas bendrojoje politinėje ir kultūrinėje panoramoje. Iš dviejų universalizacijos srovių stiprėja sekuliarioji, o mūsų katalikai inteligentai jai priešpriešina ne krikščionišką bendrumą, bet tautinį bunkerį. Paradoksalu, tačiau tautos gyvenimą praktiškai europina smulkiųjų prekyautojų interdialektu kalbanti, pirmyn atgal per visas sienas su išpūstais krepšiais šmirinėjanti naujoji liaudis, o inteligentai garbsto Stalino įkurtą *Lietuvos ansamblį*, Rumšiškių muziejų ar Mataičio teatrą... Šalkauskis apie inteligentijos santykį su universaliumo kultūros lygmeniu bylojo kaip tik atvirkščiai.

Kaip universalizmo akivaizdoje galėtų būti kuriama savita kultūra? Lemiamas vaidmuo, anot Šalkauskio, tenka tautinei kalbai, tačiau ji turi atsiverti šiuolaikinei tikrovei, užuot žiedėjusi žemdirbiškoje frazeologijoje ir bobučių dialogų sintaksėje. Norint autentiškai dalyvauti tarptautiniuose idėjų mainuose, reikia rūpintis, kad pasaulio kultūra prabiltų mūsų. Lietuvintojų frontui subūrus solidų poetų užnugarį (nuo Justino Marcinkevičiaus iki Dalios Teišerskytės) ir pritariant laikraščiams (nuo *XXI amžiaus* iki *Respublikos*) galima liepti transponuoti svetimtaučių vardus. Bet taip tikrai neatliks darbo, kurio iš peties ėmėsi Adomas Jakštas ir Šalkauskis, nuosekliai kurdami lietuvišką intelektinę terminiją.

Kas visą dešimtmetį formavo užsienio veikalų vertimų, taigi ir lietuvių intelektualinės kalbės madas? *Atviros Lietuvos fondas*. Jo dėka išversta ir šis tas iš krikščioniško paveldo. Žinoma, inteligentai katalikai negalėjo ir negali su tokiomis institucijomis varžytis finansiškai. Bet juk kalbame ne apie mastus, o apie tendencijas, lėmusias, jog katalikiški fondai protegavo tautinės orientacijos raštus. „Kol mes nesame dar pasiekę savo kultūrinėje kūryboje visuotinai reikšmingo laipsnio, negalima kalbėti apie tikrą mūsų kūry-

bos individualybę¹⁶, – teigė Šalkauskis pabrėždamas, kad inteligentijos uždavinys yra sukurti universalią reikšmę turinčių kūrinių. Bet kiūtant Balbieriškyje nepavyks sužinoti, ar mūsų tekstai išties europinio lygio. Štai kitais metais Lietuva bus viešnia Frankfurto knygų mugėje. Ar dalyvaus ir kaip dalyvaus šioje tarptautinėje kultūros akcijoje inteligentai katalikai? O gal apie Lietuvos katalikiškumą europiečiams bylos liberalioji šviesuomenė, nes katalikiškoji drauge su Algirdo Brazausko ir Rimanto Smetonos patarėjais prekiaus saldainių dėžutėmis Žemutinės pilies kioskelyje?

Inteligentijos santalka ir ugdymas. Tam tikras tautinis ir politinis katalikų inteligentų angažavimasis gal būtų pateisinamas, jei įkvėptų dinamiškoms deramo argumentacinio lygio diskusijoms, tačiau dabar jis reiškiasi arba kaip begalinis naivumas (kultūroje), arba kaip primityvi piktdžiuga (politikoje). Šalkauskiui buvo svarbiausia inteligentiją aptarti negatyviai reiškiamu universalumo akcentu – ji yra nepartikuliari¹⁷. Tik dėl šios savybės inteligentija esanti pačios visuomenės „susipratimo organas“¹⁸. Nesiryšime čia svarstyti klausimo, ar Lietuvoje egzistuoja inteligentija, kuri būtų nepartikuliari, tačiau dauguma išsilavinusių katalikų tokiai sąmonės universalumu pasižyminčiai inteligentijai tikrai nepriklauso. „...kaip dabar gali pažint lietuvių inteligentą Maskolijoje?“¹⁹, – andai klausė Vincas Kudirka (šios mįslės atsakymą, tikiuosi, skaitytojai žino). Iš ko atpažinsi inteligentą kataliką šiandienos Lietuvoje? – ogi iš pagiežingo krizenimo, kai vadinamasis katalikų laikraštis arba vadinamasis valstybės dienraštis eilinį kartą negrabių paskvilu užvožia tiems politikams, kurie pagrįstai ar ne tapatinami su metafiziniu blogiu.

Galima išsitariti ir dar griežčiau – patys save taip vadinantys ar kitų vadinami inteligentais katalikai dažnai yra lyg priešybė tam, ką Šalkauskis rašė apie inteligentiją, kuri esanti „galinga, protiškai bei doriškai, santalkinė pajėga“²⁰. Joje filosofas „neįžvelgė“ frakcijų galimybes, juo labiau galimybes, kad vienu metu tautoje būtų kelios skirtingos inteligentijos. Vėlgi tenka grįžti prie tos pačios kliūties inteligentijai rasti – partikuliarumo. O pavieniai inteligentai ar jų grupelės nepajėgia, anot Šalkauskio, visuomenėje vykdyti inteligentijos funkcijų. Atskiri inteligentai „neįstengia asimiliuoti pagal inteligentijos ypatybes jaunų kandidatų į inteligentus“²¹. Galbūt čia atsakymas tiems, kurie skundžiasi jaunosios katalikiškos šviesuo-

¹⁶ S. Šalkauskis, „Lietuvių tauta ir jos ateitis“, kn.: S. Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 542.

¹⁷ S. Šalkauskis. „Inteligentijos koncepcija...“, p. 545–546.

¹⁸ Ten pat, p. 551.

¹⁹ V. Kudirka, *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1990, t. 2, p. 617.

²⁰ S. Šalkauskis, „Inteligentijos koncepcija...“, p. 547.

²¹ Ten pat.

menės stoka ir jaunosios inteligentijos laikysena apskritai. Iškyla kritinės masės klausimas – kol inteligentai nesudaro atitinkamo masto ir intensyvumo sambūrio, jie negali nei dauginti inteligentų, nei daryti apčiuopiamos įtakos.

Šalkauskiškai suvokiamai inteligentijai susiklostyti kliudo ne vien vidinis išskydimas, bet ir aiškių išorinių kontūrų stoka, trukdanti iš šalies lengvai identifikuoti, kas priklauso, o kas nepriklauso grupei, laikomai „visuomeninio vadovavimo įkvėpėja“²². Dažnai nesiryžtama griežtai atsiriboti nuo radikalų populistų, kurie supindami tautinius bei katalikiškus reikalus ir neva juos gindami iš tiesų kompromituoja Bažnyčią, katalikišką šviesuomenę, krikščioniškas akcijas ir kultūrinius siekius apskritai. Nė nereikia stoti su XXI amžiaus apžvalgininku Petru Katinu, Seimo nariu Stanislovu Buškevičium, kraštutiniais *Vorutos* ar Vilnijos draugijos sekėjais į vieną gretą. Pakanka garsiai nepasakyti, kad jų pozicija abejotina, ir jau randasi prielaidų klostytis visuomenės nuomonei, esą minėtieji veikėjai – tai katalikų inteligentų avangardas.

Inteligentijos viešosios raiškos pavidalai. „Mūsų pirmoji inteligentijos karta, ėjusi mokslą sykiu su <...> rusų inteligentija, persiėmė didžiausioje daugumoje kaip tik visomis šitos pastarosios ypatybėmis: ir teoriniu nihilizmu, ir supratimu laisvės kaipo atsipalaidavimo nuo bet kurių visuomeninės drausmės ir tvarkos sąvaržų, ir religiniu abejingumu, jei ne religijos neapykanta, ir pedagoginių tradicijų stoka šeimyniniame gyvenime“²³. (Teisybės dėlei reikia nepamiršti, kad ir pats inteligentijos klausimas kaip atskira filosofinių ideologinių svarstybių tema – specifiškai rusiška, gal dar prancūziškos laicistinės kultūros tema.) Matyt, ir po sovietų okupacijos rikiuotėn stojusi lietuvių inteligentų karta turi daugelį Šalkauskio išvardytų Jono Basanavičiaus kartos žymių. Katalikai inteligentai linkę manyti, kad jie negatyvių ypatybių išvengė. Suprantama, neapykanta religijai jiems nebūdinga, tačiau apskritai verta pasvarstyti, kodėl Šalkauskis, rašydamas apie aną metą jokių išlygų atskirai katalikų grupei nedarė. Gal todėl, kad Adomo Jakšto tipo asmenybės buvo statistiškai nereikšmingos išimtys?

Šiandieniai inteligentai katalikai demonstruoja bent jau, anot cituotų žodžių, pedagoginių tradicijų stoką. Visuomeninis aktyvumas justis, bet jis nepaprastai išskydęs ir, primenant šalkauskinę inteligentijos formuluotę, ne universalus, o atvirkščiai, partikuliarus. Banaliai protesto pareiškimui priimti dažnai prireikia savaitės ar dviejų, beveik niekuomet nepajėgiama jo tinkamai paviešinti. Čia galėtų būti pavyzdžiu net bažnytinės institucijos, kurios per dešimt metų įstengė viešo pranešimo apie vidines permainas ir

²² Ten pat, p. 553.

²³ S. Šalkauskis, „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, kn.: S. Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 379.

reakcijų į išorinius įvykius laiką sutrumpinti nuo maždaug dešimties iki vienos dienos. Dėl ko yra protestavę inteligentai katalikai, pavyzdžiui, LKMA? Smarkiausiai dėl to, kad kuris nors tos aplinkos žmogus buvo išstumtas iš aukšto valstybinio ar kultūrinio posto. Bene dešimt kartų silpniau – kai buvo skandalingai (šiam nuvalkiotam žodžiui reikia sugrąžinti tikrąją prasmę), šurkščiai *Lietuvos ryte* pasityčiota iš Šventojo Tėvo. Be to, protestuota be rezultatų. Tai daug pasako apie idėjinius prioritetus, veiklos būdą, gebėjimus siekti tikslo.

Grupiniai katalikų inteligentų pareiškimai turi sovietmečio viešųjų akcijų atspalvį. Paaiškinsiu, ką turiu galvoje. Sovietmečiu žmonės, kurie su didele rizika išdrįsdavo viešai protestuoti prieš neteisėtus ir nemoralius valdžios, spaudos, pagaliau kolegų veiksmus, gerai suvokė, kad jų protestai greičiau parodo poziciją, liudija, kad esama kitaip manančių, nei gali išsyk pakeisti situaciją. Nebent lašas po lašo... Demokratijos kontekste naiviai ir nerimtai atrodo visuomeniniai sambūriai, kurie viešai prabilę apie problemą pasitenkina sąžinės nuraminimu – mes esą netylėjome. Laisvame gyvenime būtina siekti nors kokio rezultato, nebūtinai galutinio problemos sprendimo – tokio gal iš viso nėra, – tačiau bent akivaizdaus politinio, kultūrinio, teisinio ar viešosios nuomonės atgarsio. Kaip į dumblą be jokio garso prasmengantys katalikų inteligentų vieši laišakai primena Valančiaus pasaką apie Mikę melagėlį: kuo daugiau tuščių protestų, tuo labiau į juos niekas nekreips dėmesio – kaip mažai kas paiso Didžiojo Žemaičių Piemens vardu pavadintos katalikiškos blaivybės organizacijos fasadinių akcijų.

Teisėtas niurnėjimas, kad populiarioji laicistinė žiniasklaida neteikia progos inteligentams katalikams pasireikšti, tačiau net komerciniai dienraščiai dozuotai praleidžia įvairių pažiūrų deklaracijas. Su aiškia sąlyga: jos turi būti gerai parašytos – taikliau, išradingiau, argumentuočiau ir trumpiau nei oponentų. Beje, tie inteligentai katalikai, kurie sovietmečiu įstengė tapti humanitarinių ir socialinių disciplinų profesoriais likdami nepartiniais savo kailiu patyrė, jog anuomet šį akademinį statusą buvo galima pelnyti tik esant trissyk gabesniau ir darbštesniau už kolegas. Kodėl šios patirties neišbandžius mūsų dienomis? Kodėl neparašius šmaikščiau už valatkas ir vainauskienes? Deja, „diskusinės medžiagos“, kurią pagamina angažuoti „tautinio katalikiško reikalo“ gynėjai, kratosi ne vien dienraščiai, bet ir rimtesnė katalikiška spauda bei *Mažoji studija*.

Šalkauskiška intelektualinė topika ženkliai skiriasi nuo vyraujančios. Pavyzdžiui, *varpinė* eksploatuojama kaip kone archetipinis tautinės kultūros ir dvasios viršūnių simbolis. Vinco Kudirkos varpinė; Mikalojaus Konstantino Čiurlionio pavasario varpinė; Putino varpininkas ir kūrybos varpinė; sovietų pusiau uždrausto aštuntojo dešimtmečio Vilniaus dramos

teatro spektaklio „Žemės ir saulės vardu“ (moldavų marcinkevičiaus Jono Drucės kūrinio) scenografijos centre – varpinė. O Šalkauskis, pasitelkęs prancūzišką frazeologizmą, apie nepasiekusius universalios kultūros (jo požiūriu – krikščioniškos kultūros) lygio mestelėjo – „*parapinės varpinės akiratis*“²⁴.

Liaudies kultūros plotai ir iš jos vos vos galvas iškišę menamieji šviešuliai, neiškilę iki visuotinai reikšmingos kultūros akiračio²⁵, – tokį prieškarį Lietuvos vaizdelį išvystame pro Šalkauskio darbo kabineto langą. Posovietiniai tyrilaukiai ir juose pasiklydę katalikai inteligentai, gedintys prie liaudies kultūros griuvėsių krūvos – tokią menamą panoramą gal pamatytume, tik nežinia pro kokio filosofo kabineto langą šiandien.

Įteikta 2002 m. sausio mėn.

Dr. Paulius Subačius

STASYS ŠALKAUSKIS'S CONCEPTION OF INTELLIGENTSIA FROM TODAY'S PERSPECTIVE

Summary

In his articles published in the 1930s, especially the article “Conception of the Intelligentsia,” Stasys Šalkauskis characterizes the intelligentsia as a social group distinguished by universal consciousness. Applying these philosophical criteria to today's Catholic intelligentsia, it becomes obvious that retrospection and unsubstantiated opposition of national and European culture are characteristic to it. The intelligentsia today lacks self-understanding and auto-identification and is incapable of dissociating itself from social radicals and of expressing effectively its positions publicly. Thus, critical analysis and the popularization of Šalkauskis's conception of intelligentsia are still relevant.

---

²⁴ S. Šalkauskis, „Dar tautinės mūsų kultūros klausimu. Antras atsakymas p. Vyt. Alantui“, kn.: S. Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 489.

²⁵ Ten pat; S. Šalkauskis, „Dėl ginčo apie tautinę kultūrą...“, p. 496.

VYSK. JONAS BORUTA, SJ

*2001 12 04, I Adv. sav., antradienis
Vilnius, Šv. Kazimiero bažnyčia
Prof. Stasio Šalkauskio mirties 60-osios
metinės*

ROMUSIS SEKMINIŲ UGNIES KURSTYTOJAS

Jėzus pradžiugo Šventąja Dvasia ir prabilo: „Aš šlovinu tave, Tėve, dangaus ir žemės Viešpatie, kad paslėpei tai nuo išmintingųjų ir gudriųjų, o apreiškei mažutėliams. Taip, Tėve, nes tau taip patiko. Viskas man yra mano Tėvo atiduota. Ir niekas nežino, kas yra Sūnus, tik Tėvas, nei kas yra Tėvas, tik Sūnus ir tas, kam Sūnus panorės apreikšti“.

Atsigręžęs vien tiktai į mokinius, jis tarė: „Palaimintos akys, kurios regė, ką jūs regite. Sakau jums: daugel pranašų ir karalių troško išvysti, ką jūs matote, bet neišvydo, ir išgirsti, ką jūs girdite, bet neišgirdo“ (LK 10,21–24).

Šios dienos Šventojo Rašto skaitiniai kalba apie ramybę, taiką, kalba apie nuolankiuosius ir mažuosius kaip priešpriešą išmintingiesiems ir gudriesiems. Kristus sako, kad išdidieji – gudrieji ir išmintingieji – nepajėgūs priimti Dievo apreiškimo dovanos, išminties, ateinančios iš aukščiau.

Čia susirinkome paminėti, prisiminti prieš 60 metų į amžinybę išėjusio profesoriaus, filosofo, universiteto rektoriaus, Lietuvos katalikų mokslo akademijos pirmininko. Atrodo, jis turėtų priklausyti prie išdidžių gudruolių ir išminčių, o ne prie tų Viešpaties mylimų mažutėlių...

Mėginsiu, pasiremdamas jo bendražygio Juozo Ereto liudijimu, parodyti, kad Stasys Šalkauskis savo gyvenimo pabaigoje tikrai buvo Viešpaties mylimų mažutėlių dvasios ir dalijosi su jais ir pačiu Viešpačiu Kristumi, ir skaudžiu jų žemiškuoju likimu.

Kai tarpukario Lietuva 1938 m. šventė savo nepriklausomybės dvidešimtmetį, didžiavosi savo laimėjimais ekonominėje, ūkinėje srityje, prof. St. Šalkauskis išgyveno dėl didėjančios krašto dvasinės krizės. Tuometinę Lietuvos visuomenę jis apibūdino taip:

„Ankstyvesnis idealizmas blėsta; daugiau žiūrima asmeninės naudos. Nyksta sąžinė ir pareigos jausmas“. Kas dėl viso to kaltas?

„Kaltas yra pats lietuvis, iš senovės žemvaldys, per daug prisirišęs prie medžiagiškų turtų. Anksčiau kibo į žemę, dabar kimba į litą. Blogiausia, kad ir katalikų šviesuomenė, kuri turėtų būti mūsų pasididžiavimas, taip pat užsikrečia tuo 'litizmu'. O jaunoji karta ar ne tam tik studijuoja, kad greit gautų pelningą vietą ir galėtų susisukti patogumų lizdą?

Valdžia ką daro? Ji savanaudiška savo politika nustumia jaunimą nuo domėjimosi visuomenės reikalais. Ji nenori piliečių, besirūpinančių viešąja gerove; jai tereikia rankų, paklusniai vykdančių jos planus, paruoštus tik vienos šeimos. Jos vienybės šūkis nesiekia vieningo visos tautos darbo visų naudai, o tik pritarimo. Jai nerūpi mus politiškai išauklėti; ji geidžia tik mus uniformuoti, mus mechaniškai suvienodinti. Mes žūsime, jei nesusiprasime. Iš kur išganymas?

Vienintelis išganymas – grįžti prie senų idealų, ugdyti tyrąją mūsų dvasią, prikelti ankstyvesnę pasiaukojimą, Lietuvą uždegti Sekminių ugnimi!“

Visus tuos sunkumus – fizinius skausmus bei sielos kančią dėl moralės smukimo Šalkauskiui padėjo pakelti tvirtas jo religingumas. Jis visuomet ir visur gyveno mistiškame artume su savo Kūrėju. Religija jam nebuvo diskusijos tema, o visai natūrali sfera, kurioje jis lygiai taip savaimingai gyveno, kaip jo tėvai ir protėviai. Religija jam nebuvo iškalba; ja niekad nesiafišavo, o gyveno joje kaip jam skirtame pasaulyje. Jis dažnai meldėsi iš prancūziškos maldaknygės, kur buvo surinkta šventų ir garsių pasauliečių sukurtų maldų. Jis mėgo inteligentiškas maldas, kurios užangažuodavo ir jo protą. Mėgo ir pats tokias kurti, ypač į Šventąją Dvasią, kuri iš Dievo asmenų jam buvo artimiausia. Dėl to ir Sekminės jam buvo reikšmingiausia šventė, ir jis džiaugėsi, kai „Šatrijos“ ateitininkų studentų korporacija, jo globota, – ne be jo poveikio, – savo šventę švėsdavo Sekminių dieną.

Be jo paties sudarytos, visai individualaus pobūdžio maldaknygės, Evangelija buvo uoliausiai jo skaitomas religinis raštas. Pats patyręs jos palaimingą įtaką, jis ir kitiems, ypač jaunimui, patarė gilintis į Šventąjį Raštą. „Jaunuomenė savo rateliuose turėtų skaityti ir studijuoti Evangeliją, kad ši pasidarytų tikras jos dvasinio gyvenimo vadovas. Kaip būtų gražu, jei evangeliškasis žibintas šviestų jaunuomenės darbui“, – kalbėjo jis 1936 m. studentams ateitininkams.

„Šalkauskis dažnai ėjo Komunijos, tam tikrais tarpais net kasdien, dažniausiai Jėzuitų bažnyčioje Kaune. Ją pasirinko ne vien dėl to, kad ji jam, ilgesnį laiką gyvenusiam visai arti, Aleksote, lengvai buvo pasiekama, bet daugiausia dėl jaukios nuotaikos ir kilnios tvarkos, kurią tėvai jėzuitai joje sugebėjo sukurti. Savo dažnu ėjimu Komunijos Šalkauskis norėjo prisipažinti prie savo silpnumo, kuris reikalingas jėgų iš Aukščiausio Kūrėjo, jei žmogus nori būti nors kiek kūrybiškas, būti mažu kūrėju Didžiojo Kūrėjo kosme – štai jo idealas, kuriuo jis siekė uždegti kitus“.

Ir nuo 1938 m. pradžios, likus tik trejiems metams iki gyvenimo pabaigos ir tik dvejiems metams iki okupacijų pradžios, prof. St. Šalkauskis imasi savo testamentinio užmojo – pradeda visuomenės, jos elito – inteligentijos „Gyvosios dvasios“ sąjūdį. „Gyvosios dvasios“ sąjūdis neturėjo būti nauja organizacija, o laisvas vienodos dvasios asmenybių sutarimas. Dėl to visa-

me krašte buvo skatinamos tokios sielos, kurios taip pat draskė materializmo grandines. Sąjūdis neturėjo nei įstatų, nei vadų, nei valdybų, nei mokesčių. Šalkauskiui atrodė, kad centre užtenka vienminčių branduolio, kuris visa įkvėps gerąją dvasią. Prof. St. Šalkauskis sakė: „Mums nereikia naujų organizacijų, mums reikia gyvosios dvasios“.

Į talką jam atėjo vysk. Pr. Būčys, kuris straipsnyje „Gyvosios dvasios veikla“ trumpai ir aiškiai nusako šio sąjūdžio pobūdį: „Staiga smunkant dorovei, atsiranda žmonių, norinčių tą nelaimę pašalinti. Tie veikėjai nesudaro jokios draugijos. Tas sąjūdis nėra luominis nei klerikalinis. Jo požymiai yra nuoseklumas, drąsa, drausmingumas, meilė, nuoširdumas, malda“. Ir visai praktiškai jis tęsia: „Jei stotų į tą darbą šįmet nors 50 pasauliečių inteligentų, jei kiekvienas pasirūpintų per metus suburti apie save po penkis kitus, tai dorinio puvimo pavojus Lietuvoje praeitų“.

Profesorius žino, kad materializmo apsuptam jaunimui nėra lengva ryžtis pasukti į skaitesnę sritį, bet jis žino, kad po tokio pakilimo atsivers naujas gyvenimas, kuris „jau ant žemės taptų amžinybe“.

Sekminių proga Šalkauskis atveria visą savo širdį ugningu straipsniu „Degančios širdys, vienykitės“. Šiame straipsnyje jis duoda savo plunksnai nuostabią laisvę. Tiesiog graudu skaityti: „Tiek mano sumanymų, planų, vajú, sistemų pasiliko balsu, šaukiančiu dykumoje, kad, keldamas šį klausimą, manau: na, tai bus jau paskutinis mano bandymas. Savo pajėgomis nepasitikiu, nes, matyt, visų mano nepasisekimų pagrindinė priežastis glūdi manyje, nors ji ir ne vienintelė. Kartus mano patyrimas atėmė iš manęs beveik visišką pasitikėjimą savo sumanymų pasisekimu. Liko tik maža pasitikėjimo kibirkštėlė: juk *spiritus flut ubi vult*“. Koks Viešpaties mažutėlio nuolankumas!

Nors Sekminių ugnies kurstytojas jau patį Šventosios Dvasios mėnesį pasiduoda melancholijai, jis vis dėlto dar kartą ir su tikru įkvėpimu mėgina išaiškinti, kas iš tikrųjų yra toji gyvoji dvasia: „Ji yra pastovi dvasinė vidaus įtampa, nukreipta į idealo siekimą. Tai yra tasai vidaus degimas, kuris, tarsi evangeliškasis žibintas, nušviečia pastovia šviesa vidaus gyvenimą. Tai altoriaus žiburėlis, kuris niekada nenustoja tyliai liepsnojęs“. Nuo tų laikų, kada jaunuoliškas užsidegimas ir neribota viltis vedžiojo vyriausiojo romuviečio plunksną, Šalkauskis niekad taip nuoširdžiai nebuvo prabilęs. Taip rašoma tik prieš pat laimėjimą arba prieš pat katastrofą.

Ir katastrofa buvo čia pat, jos tamsus šešėlis slėgė mūsų krašto likimą ir St. Šalkauskio idėjos bendražygius ištisus 50 metų. Ta karta – jau beveik visi iškeliaavę amžinybėn. Dabartinė mūsų veteranų, sendraugių karta – jau labiau pokario kovų ir pasipriešinimo okupantams dvasia ugdyti. Bet tą ankstesnę, prof. St. Šalkauskio ugdytą jaunųjų katalikų inteligentų kartą

prisimenam dažniausiai labai šviesiai. Nors likimas jam ir jo bendražygių kartai buvo negailestingas ir žiaurus.

Sovietai uždarė jo akademiją, panaikino jo fakultetą, pašalino iš universiteto rektoriaus vietos, nedavė jam kito darbo, žlugdė jo idėjas ir trėmimais, kalinimais, žudymais baudė pačius ištikimiausius jo sekėjus. Veiklioji katalikų inteligentija tik pasitraukdama iš šalies galėjo išvengti dvasinio ir fizinio sunaikinimo.

Pirmas rūpestis, kur prisiglausti su šeima ir kur gauti kokį nors darbą? Pasiliko Kaune, tikėdamasis rasti šiokią tokią tarnybėlę. Bandė ir Vilniuje.

Niekur Šalkauskiui nepavyko gauti nė menkausio darbo, šeima buvo priversta išvykti iš Kauno. Juos priglaudė ponios Julijos giminės Žemaitijoje, prieglobstį rado ir pas seną motinėlą Šiauliuose. Niekas nebeliko, kaip tik nuošaliame kampelyje brandinti veikalus, kuriuos, okupacijai pasibaigus, bus galima spausdinti; juk režimai keičiasi, idėjos lieka. Šiaulių miesto pakraštyje Šalkauskis mąstė apie ateitį ir rašė stalčiui.

Tikėdamasis galėsiąs bent Vilniuje kur nors pritaikyti savo jėgas, dar tą pačią vasarą persikraustė į sostinę. Gyveno pas brolių Kazį, iš universiteto taip pat atleista, tada jis sunkiai vertėsi dirbdamas advokatu.

Čia Šalkauskis būtų neblogai įsikūręs, jei Vilniaus universitetas būtų pasinaudojęs jo talentais. Deja, taip nebuvo – Humanitarinių mokslų fakultetas jį paliko visai nuošaliai. Net rektorius, Stasio jaunų dienų bičiulis, nepadėjo.

O jis vis dėlto nepasidavė. Kaip profesorius tuomet laikėsi, žinome ir iš Alinos Skrupskelienės, kuri nuolat važinėdavo į Vilnių suimtojo savo vyro reikalais: „1941 m. kovo 26 d. Šalta, lynojo. Įkyri drėgmė skverbėsi iki kaulų. Praėjau katedrą, pro Vrublevskio biblioteką pasukau į Neries pakrantę. Man paskambinus, išėjo brolis Kazys. Parodė kambarį. Profesorius gulėjo sofoje. Jis mažai buvo pasikeitęs; bet vis dėlto ligos buvo išpaudusios savo žymes. Jam taip charakteringi ryškūs skruostų kaulai dar labiau buvo išryškėję. Dėl didelio silpnumo jis buvo jautrus; bet nebuvo nei irzlus, nei piktas. Sustojome ties mano tos dienos išpūdziais.

Mums bekalbant, grįžo ponija. Ji buvo kiek pavargusi, bet vis dar energinga. Tuoj vaišino mane arbata. Mūsų pokalbį ji sekė kiek susirūpinusi. Turbūt bijojo, kad tokios jautrios temos galėtų pakenkti vyrui. Netrukus atsisveikinau. Truputį pakildamas nuo savo guolio, atsisveikino įprastiniu maloniu balsu žodžiais: „Linkiu, kad Jūsų vyras netrukus būtų laisvas“.

Išėjusi visai nejaučiau, kad tai buvo paskutinis susitikimas su profesorium ir kad jam tebuvo likę vos aštuoni mėnesiai. Stebėjausi jo draugiškumu ir dvasios taurumu. Silpnas ligonis, skurdo slegiamas, priima lankytojus vis su tuo pačiu jam charakteringu mandagumu. Jokio nusiskundimo! Stebino ir jo principiškumas. Gaila tik, kad jis klydo, matydamas Lietuvos

ateitį šviesią. O gal jo pranašo akis įžvelgė dar toliau, negu dabartinė tikrovė? – Jo linkėjimai man asmeniškai neįvyko, nes dar tą pačią savaitę vyrui buvo paskaitytas teismo sprendimas, ir 1941 kovo 31 d. buvo išvežtas į Vorkutą, iš kur nebegrižo“.

Prof. St. Šalkauskis neklydo dėl Lietuvos ateities – šiandien jau žinome, kad tikrai neklydo. O Ignas Skrupskelis yra XX amžiaus tikėjimo liudytojų kankinių martirologe... Turbūt džiaugiasi Dievo karalystės laisve ir laime jau daug anksčiau, nei nuo 1990 m. kovo 11-osios. Prof. St. Šalkauskio tolesnis likimas labai kuklus ir paprastas.

„Kad ir brangus jam Vilnius, tačiau invalidas bejėgis jis išsiilgsta savųjų, jaunų dienų gūžtos, jaukaus giminės židinio. Tai ženklas prieš mirtį. Kone visų užmirštas galų gale nuvyko į Šiaulius. Skaudi jo gyvenimo pabaiga“ (Z.Ivinskis).

Atvykęs į tėvų namus, apsigyveno pirmame aukšte, nes norėjo kokį laiką pabūti kartu su motina. Po kelių dienų persikėlė į dviejų kambarių mansardą. Pro langus buvo matomas Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokštas ir tyvuliuojantis Šiaulių ežeras. Ten jam buvo gera, ramu; atsirado net noras rašyti. Tačiau jau kvietė Viešpats į amžinuosius, ne rankomis statytus tėviškės namus.

Didžio žmogaus tokia kukli gyvenimo pabaiga, dalijantis tuo pačiu likimu su Viešpačiu, kuris kalbėjo: „Žvėrys turi urvus, dangaus sparnuočiai lizdus, o Žmogaus Sūnus neturi kur galvos priglausti“. Viešpats savo ištikimiesiems, savo uoliesiems mokiniams juk čia, žemėje, ir nežada nei patogių urvų, nei lizdų, nei sotaus ir ramaus gyvenimo – žadėjo tik savo draugystę ir malonę.

Tėvas Antanas Liuima, prof. St. Šalkauskio studentas ir vėliau jo įpėdinis Lietuvių katalikų mokslo akademijos pirmininko poste apie savo pirmąją rašė:

„Jis buvo toks paprastas, malonus, nuoširdus; dėl to jis man darė didelį įspūdį ir jį giliai gerbiau. Jis mūsų šventojo tipas: kultūringa asmenybė, iki gelmių persiėmusi antgamtiniu gyvenimu, malonės nušviesta ir nuskaistinta, visiems spindinti pakeliančiu pavyzdžiu“.

Profesoriaus Stasio Šalkauskio studentė Stasė Prapuolenytė: „Mes, studentės, negarbinome Šalkauskio, kaip jaunimas yra linkęs garbinti savo herojus. Mes jį mylėjome gal panašiai, kaip Sokratą mylėjo jo mokiniai. Mes žinojome, kad esame akivaizdoje išminties ir krikščioniško gerumo. Mes intuityviai jautėme jo mokslinių teorijų ir jo gyvenimo praktikos vientisumą. Jį pastoviai siautė ramybės ir meilės atmosfera“.

Todėl pagal šios dienos Evangeliją prof. St. Šalkauskį turime priskirti ne prie gudriųjų ir išmintingųjų, bet prie Viešpaties mylimųjų – mažutėlių...